

**IDŐVEL PALOTÁK... MAGYAR UDVARI KULTÚRA A 16.–17. SZÁZADBAN [Kruszy czas palace... Węgierska kultura dworska XVI–XVII wieku], red. N.G. Etényi, I. Horn, Budapest 2005, Balassi Kiadó, ss. 672.**

Węgierskie badania nad kulturą dworską epoki nowożytnej swoje tradycje mają w historiografii 2. połowy XIX i początku XX w. Plonem podjętych wtedy systematycznych badań nad życiem dworu były liczne monografie i wydawnictwa źródłowe. Spośród nich do kanonu weszło dzieło Béli Radvánszkyego<sup>1</sup>, kładące podwaliny przede wszystkim pod studia nad kulturą materialną dworów węgierskich tego okresu. Rozwinęły się studia nad średniowiecznym dworem królewskim na Węgrzech, chętnie poświęcano się badaniom nad otoczeniem władców i największych postaci<sup>2</sup>. Powojenna historiografia węgierska, początkowo poszkodowana w wyniku ograniczeń w kontaktach z badaniami europejskimi, zaczęła nadrabiać te zaległości w latach 80. XX w. Na ten czas przypadła dyskusja nad pracami Norberta Eliasa i możliwościami nadania nowego, szerszego wymiaru węgierskim badaniom nad kulturą dworską. Efektem tych starań, oprócz konferencji

<sup>1</sup> B. Radvánszky, *Magyar családélet és háztartás*, t. I–III, Budapest 1879–1896.

<sup>2</sup> Literaturę tego okresu przytacza m.in. Á.R. Várkonyi w swoim studium zamieszczonym w omawianym tomie (*Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában*, s. 61 i nast.).

naukowych, stał się zbiór podsumowujący ówczesny stan wiedzy<sup>3</sup>. Studia te miały w intencji być początkiem kolejnych badań i nawiązaniem do aktualnych prądów, tematyki i zaawansowania obcej historiografii. Niedawno, po niespełna dwudziestu latach, ukazał się tom, który daje wgląd w dorobek ostatniego okresu, jeśli chodzi o tematykę dworu na Węgrzech XVI i XVII w. Autorami pomieszczonych w zbiorze opracowań są w większości historycy budapeszteńscy.

W porównaniu do tomu z 1987 r., należy odnotować znaczne poszerzenie poruszanej tematyki. Znalazło to już wyraz w samych rozmiarach wydawnictwa (29 autorów). Ma to swoją przyczynę w dynamicznym rozwoju w ostatnich latach badań nad dworem, jego rolą społeczną, polityczną i kulturową<sup>4</sup>. Zamierzony jest – postulowany już we wcześniejszym zbiorze – interdyscyplinarny charakter tych poszukiwań. Wielostronność tę oddają poruszane tematy. Wydawcy podzielili przy tym zawartość tomu na działy – kolejno są to: dwór królewski, dwory Węgier królewskich, dwory siedmiogrodzkie, Kościół i dwór, życie towarzyskie, kontakty i możliwości kariery oraz reprezentacja i mecenat.

Kluczowym zagadnieniem historii podzielonych Węgier jest pytanie, co i w jakim stopniu spajało ziemie o różnej przynależności politycznej i odmiennym charakterze kulturowym. Pojawia się ono często właśnie na gruncie historii kultury. W badaniach nad dworem jako instytucją podstawowe znaczenie ma fakt rozbicia dworu budzińskiego, będący konsekwencją najpierw podwójnej elekcji z lat 1526–1527 i „podwójnego” królestwa, a następnie zajęcia Budy przez Turków. Oznaczało to kres Budy jako ośrodka władzy monarszej. Następne dziesięciolecie – określane niekiedy przez historyków węgierskich jako „doba Mohaczu” – zdecydowały o tym, w jaki sposób przetrwają tradycje dworu Macieja Korwina i Jagiellonów. Pytanie to zadaje na nowo Géza Pálffy (*Co pozostało po Mohaczu z niezależnego węgierskiego dworu królewskiego?*). Zauważa, że tradycyjne ostre przeciwstawianie dworu Ferdynanda I i Jana Zapolyi, a później dworu królewskiego i siedmiogrodzkiego (traktowanego jako „narodowy”), nie odpowiada rzeczywistym stosunkom. Każdy z obu ośrodków pełnił swoje funkcje na odrębnych poziomach. Jak podkreśla Pálffy, Siedmiogród nie stał się prawnym spadkobiercą Królestwa i dawnego dworu w Budzie, dziedziczył natomiast w sprawach stosunków wewnętrznych, w tym także w zakresie wzorów życia dworskiego i jego organizacji. Dwór Zapolyi, wzorowany na tym sprzed 1526 r., był jednak jego skromniejszą kontynuacją – choćby ze względu na swój wędrowny charakter. Niemniejszą wagę do podtrzymania tradycji dworu królewskiego przykładał Ferdynand. Jego dwór węgierski wykazuje wiele cech kontynuacji – poprzez strukturę, osoby, ciągłość urzędów. Do 1540 r. – wraz z dwuwładzą – utrzymywała się niejasna sytuacja, spowodowana także nieobecnością Ferdynanda na obszarze Królestwa (1528–1542). Pozostałe elementy dworu budzińskiego funkcjonowały jako czysto nominalny dwór królewski – wielokrotnie pada tu określenie „dwór wirtualny”. Przybierał on ceremonialny kształt w trakcie każdorazowego pobytu króla na terenie Królestwa Węgier, przede wszystkim z okazji sejmów i habsburskich koronacji koroną św. Stefana. Jednocześnie dojrzała myśl o budowie wspólnego dla ziem habsburskich dworu w Wiedniu. Ten dwór nowego typu swoim kształtem nawiązywał do czesko-węgierskiego dworu Jagiellonów i w praktyce stał się najważniejszym punktem odniesienia dla szlachty węgierskiej. Służba w Wiedniu przesądzała o karierze, stanowiła wstęp do zdobycia godności „nominalnego” dworu węgierskiego. Zdaniem historyka kultury Gábora Várkonyiego (*Życie towarzyskie arystokracji w XVII wieku*) – który skupia się na życiu dworów prywatnych – pomijając formalny punkt widzenia, problematyczne staje się w ogóle mówienie o samodzielnym węgierskim dworze królewskim. Badacz traktuje dwór raczej jako formę życia niż jako instytucję. Wzrastającą – zwłaszcza od połowy XVII w. – rolę Hofburgu opisuje Ágnes R. Várkonyi (*Tradycja i innowacja we wczesnonowożytnej kulturze dworskiej Europy Środkowej*). Zjawisko to wiąże z polityką Leopolda I, który wykorzystał klęskę tzw. spisku Wesselényiego do osłabienia roli wielu węgierskich ośrodków magnackich. Dawniejsza

<sup>3</sup> *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, red. Á.R. Várkonyi, Budapest 1987.

<sup>4</sup> *Zob. Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617–1708*, red. A. Koltai, Budapest 2001 (tu dalsza bibliografia).

tendencja historiografii, która pojęcie „dworu” i „polityki dworskiej” w historii Węgier wiązała głównie z Habsburgami, zostaje tu rozszerzona o analizę dworów budowanych przez Franciszka II Rakoczego, szczególnie jego „ruchomego” dworu z okresu powstania (1703–1711), dla którego dysponujemy np. kilkuletnim dokładnym dziennikiem dworskim. Autorkę interesuje zwłaszcza związek między dworskim systemem wartości a teorią „dobrych rządów” i etyką władzy. Takiego połączenia dokonał Istvan Csáky w wydanym w 1674 r. po łacinie i węgiersku dziele *Politicae philosophiae Okoskodás-szerint való rendes életnek példája*<sup>5</sup>. Redagowane w większości po węgiersku instrukcje dworskie (*rendtartások/utasítások, Hofordnungen*) pokazują, na ile normy życia dworskiego odzwierciedlały pomysły na urządzenie dobrego państwa (zjawisko naśladowania urzędów dworu królewskiego). Zaobserwowany w 1. połowie XVII w. rozwój życia dworskiego, budowa nowych rezydencji, rozprzestrzenianie się baroku, budowa kolekcji bibliotecznych skłania do pytań o rolę kulturową węgierskich dworów magnackich. Badaczka widzi ją w dbałości o język węgierski i rodzimą tradycję historyczną, połączoną z wartościami kultury europejskiej. Podkreśla równowagę nowych zjawisk kulturowych i tradycji. Takim sygnałem ciągłości jest żywa świadomość roli Budy jako przyszej stolicy i poczucie tymczasowości. Świadczą o tym próby odbicia dawnej siedziby królewskiej w czasie wojny piętnastoletniej, jak też choćby zapis towarzyszący fundacji kolegium w Nagyszombat (Trnava), że jego właściwym *locum* ma się w przyszłości stać Ostrzyhom. Na dwór arcybiskupów ostrzyhomskich, jako na ośrodek pośredniczący w przekazywaniu tradycji dawnego Królestwa (organizacja, grono wychowanków), wskazuje István Fazekas (*Dwór arcybiskupa ostrzyhomskiego Miklósa Oláha 1553–1568*) i István Bitskey (*Reprezentacja i mecenat na dworze Pétera Pázmánya*).

Oprócz problemów roli politycznej dworów i ich kształtu instytucjonalnego wiele miejsca poświęcono zagadnieniu dworu jako miejsca o funkcji społecznej, formującego elity władzy (np. Péter Dominkovits, *Klienci magnaccy. Wiceżupani komitatu Sopron w XVII wieku*). Godne uwagi – zwłaszcza dla polskiego historyka – jest studium Ildikó Horn o elicie politycznej Siedmiogrodu w okresie osobistych rządów Stefana Batorego (*Filary władzy. Początki elity politycznej czasów Batorych*). Obecny w literaturze przedmiotu obraz grupy polityków siedmiogrodzkich ukształtowany jest w głównej mierze w oparciu o sytuację z lat 1580–1581, dla których dysponujemy obszerniejszym materiałem źródłowym. Budapeszteńska badaczka dziejów Siedmiogrodu stawia pytania o proces budowania własnego obozu politycznego przez Stefana i Krzysztofa Batorych. Wyróżnia trzy przenikające się nawzajem grupy, na których Stefan Batory oparł rządy w księstwie w trakcie całego panowania: wąskie grono „padawczyków”, którzy stworzyli siedmiogrodzką elitę urzędniczą (m.in. Márton Berzeviczy, Ferenc Forgách), doświadczeni dowódcy wojskowi (János Ghiczy, Ferenc Geszti) i grupa zaufanych polityków, na ogół powiązana z Batorym bliższymi lub dalszymi związkami rodzinnymi (Krzysztof i Zygmunt Batory, István Bocskai, Dénes Csáky, László Sombory). Zbudowana przez Batorego kancelaria uważana jest za ważny ośrodek kultury humanizmu węgierskiego. Brak silnego oporu w obrębie elit władzy zawdzięczał Batory pozycji rodu, jak również aktywności starszego brata Krzysztofa. Jednak tym, co przesądziło o sukcesie – zwłaszcza w obliczu rywalizacji z Kacprem Bekieszem – była strategia Batorego, która polegała na powolnych zmianach, unikaniu odwetu i konsekwentnym tworzeniu zespołu własnych stronników na najważniejszych urządach (skarbnik, kanclerz) i w radzie. Początkową dominację wpływów Bekiesza zneutralizowały więzi pokrewieństwa (np. małżeństwo Krzysztofa Batorego z Elżbietą Bocskai) i pozyskiwanie zwolenników wśród członków rady. Zbudowane poparcie zapobiegło załamaniu w momencie zbrojnej konfrontacji z Bekieszem. W świetle tej polityki Batorego rozumiały stają się także dalsze losy jego oponenta. Umiejętne przekształcenie środowiska elit władzy w Siedmiogrodzie w pierwszych latach panowania pomogło też w sukcesie polskiej elekcji (choćby wsparcie finansowe ze strony Krzysztofa Hagymássyego, ożenionego z siostrzenicą Batorych). Po koronacji krakowskiej środowisko to uległo rozproszeniu, zasilając w części grono

<sup>5</sup> *Philosophia Politica sive Ratio Status recta*, wyd. E. Hargittay, Budapest 1992.

współpracowników Batorego w Rzeczypospolitej. Zasadnicze zmiany w siedmiogrodzkich kręgach władzy miały miejsce dopiero po śmierci Krzysztofa Batorego w 1581 r.

Do najcenniejszych w omawianym tomie należą opracowania dotyczące teatru wydarzeń dworskich, miejsc opisywanych pod względem ich roli jako przestrzeni kulturowej i ceremonialnej. Zmianę funkcji Preszburga (Pozsony) jako miasta sejmów i koronacji charakteryzuje Éva S. Lauter (*Miasto Preszбург w nowej roli*). Skupia się na kształcie i przebiegu uroczystości koronacyjnych i budowaniu pozycji miasta jako nowego ośrodka władzy w XVI i XVII w. Znaczenie koronacji królowych opisuje János Kalmár (*Koronacja królowej w Preszburgu w roku 1714*). Zwraca uwagę na to, w jaki sposób – wobec utraty prawa elekcji władcy w 1684 r. – poszerzał się krąg zachowań symbolicznych, mających na celu zaznaczenie autonomii stanów węgierskich (symboliczny „podział władzy”). Następowo to za przyzwoleniem władców, którzy – w przeciwieństwie do Burbonów – w koronacjach swoich małżonek widzieli okazję do dodatkowego wzmocnienia relacji ze stanami. Dokładny obraz topografii historycznej Alba Iulia (Gyulafehérvár) daje tekst Andrása Kovácsa (*Alba Iulia, siedziba siedmiogrodzkiego dworu książęcego z XVI wieku*), ważny wobec nikłych śladów materialnych w dawnej stolicy Siedmiogrodu. Analizę procesu tworzenia i upadku rezydencji stanowi studium Tünde Lengyel o dworze Thurzów w górnowiągierskim Biccse (Bytča).

Osobna grupa badań porusza problematykę różnych zjawisk kulturowych, związanych z życiem dworu. Są to studia nad obiegiem informacji (Nóra G. Etényi, *Węgierski dwór królewski w świetle niemieckiego tygodnika. Sprawozdania z sejmu 1655 roku*), także wykorzystujące opisy podróży (Katalin S. Németh, *Siedmiogrodzki dwór książęcy w opisie podróży Marchthalera*), czy wreszcie badania nad podróżami edukacyjnymi (Katalin Toma, *Europejska podróż edukacyjna Istvána Nádasdyego (1669–1670). Zastosowanie Kavalierstour w praktyce wychowawczej magnaterii węgierskiej*). To ostatnie studium zawiera krótkie podsumowanie stanu węgierskich badań nad podróżami edukacyjnymi. Na Węgrzech zjawisko podróży edukacyjnych młodych arystokratów największe znaczenie miało od około połowy XVII do połowy XVIII w. Przykład Istvána Nádasdyego pokazuje – mimo niezachowania instrukcji ojca, dzienników podróży i listów samego podróżującego – to, co typowe i nietypowe w realizacji takiego projektu. Podróże Węgrów były na ogół ograniczone do krajów Rzeszy i Włoch; młody Nádasdy miał dotrzeć także do Niderlandów i Anglii, co świadczyłoby o dużych możliwościach rodziny. Podróż została przerwana z powodu stracenia ojca, Ferencza Nádasdyego, w wyniku wykrycia spisku antycesarskiego. Postać głównego bohatera podróży schodzi w zachowanych źródłach na dalszy plan, możliwe stało się natomiast odtworzenie przygotowań i przebiegu całego przedsięwzięcia, którym starano się naśladować europejski wzorzec.

Ostatnią grupą tekstów są rozprawy dotyczące dworów jako ośrodków życia artystycznego. Badająca historię ogrodów Magdolna Kustán (*Ogrody arystokracji na Węgrzech w XVI–XVII wieku*) odrzuca łatwą tezę o „opóźnieniu” w rozwoju węgierskiego ogrodnictwa. Tworzenie ogrodów, które nawiązywałyby do aktualnych mód, była wyzwaniem na obszarze uznawanym w opinii europejskiej za rejon niespokojny. Wiązało się to z odpowiednio większymi kosztami. Ogrodnictwo węgierskie w XVII w. miało swoją perłę w postaci ogrodów arcybiskupów ostrzyhomskich w Preszburgu, nazwanym przez Macieja Bela „rajem Węgier”. Rozwój ogrodniczej teorii reprezentują natomiast prace Jánosa Lippaya z lat 60. XVII w. Inny charakter ma opracowanie Pétera Király'a o XVII-wiecznym życiu muzycznym (*Życie muzyczne węgierskiej magnaterii w XVII wieku*). Jest to zamierzony szkic problematyki. Jak zauważa autor, styl i poziom życia muzycznego węgierskiej arystokracji nie odstaje od tego w innych częściach Europy. Na dworach węgierskich silne były wpływy kultury ziem niemieckojęzycznych, skąd przybywała większość artystów. Nie poświęcano się też w tym okresie realizacji dużych przedstawień i oper, co nastąpiło w XVIII w. Całość kultury dworskiej w tym zakresie, wraz z żywymi kontaktami zagranicznymi, przeczy dawniejszym tezom o XVII w. jako „stuleciu upadku” węgierskiej kultury.

Wyniki badań zamieszczone w omawianym tomie przynoszą wielostronny obraz dworu – jako instytucji, środowiska, miejsca, ośrodka życia społecznego. Pomimo tego, że większość rozpraw wyszła spod pióra historyków, udało się osiągnąć proponowaną interdyscyplinarność. Z pewnością

nie znajduje tu potwierdzenia obraz przemijania i upadku z zawartego w tytule cytatu z wiersza Bálinta Balassiego, który pobudził redaktorów do refleksji nad trwałością kultury dworów. Otrzymujemy panoramę różnorodnych i dynamicznie się rozwijających badań w zakresie kultury dworskiej. Przejawia się to tak w ujęciach szczegółowych, jak i syntetyzujących. Za charakterystyczną cechą życia dworów na Węgrzech XVI–XVII w. uznano zakłócenia w ich ciągłości jako instytucji. Po okresach rozwoju poszczególnych ośrodków następowały przerwy, w przypadku historii Siedmiogrodu w XVII w. nawet przeniesienia dworu (studium Pétera Szabó). Autorzy podkreślają ciekawy aspekt współistnienia dworu i miasta, co zasługuje na dalsze badania (w jakiej mierze rola dworu była podobna do roli miasta?). Na najwyższym szczeblu mamy do czynienia z brakiem jednego centrum. Na terenie Węgier królewskich funkcji tej nie spełniał „nominalny” dwór; rozwoju doświadczył natomiast Preszburg, który swoją pozycję utrzymał także po wyzwoleniu historycznych Węgier spod panowania tureckiego. Rosnąca rola Wiednia w 2. połowie XVII w. miała znaczenie nie tylko polityczne, ale również kulturowe. Te zjawiska i procesy udało się omówić na wielu przykładach. Jednocześnie tom ma być raczej kolejnym etapem w badaniach nad dworem, a nie tylko zamknięciem ich pewnego okresu. Dla obcego czytelnika praca ma także tę niezaprzeczalną wartość, że podsumowuje i gromadzi obfitą literaturę przedmiotu. Daje to w efekcie możliwość zapoznania się z tradycją badań i ich aktualnym stanem, na materiale nie zamkniętym w korbach syntezy, ale świadczącym o bieżących pytaniach badawczych.